

De Woningwet van 1901 en de Kuifleeuwerik *Galerida cristata* als broedvogel in Amsterdam

The 1901 Housing Law and the Crested Lark *Galerida cristata* as a breeding bird in Amsterdam

KEES HAZEVOET, RUUD VLEK & FRED VOGELZANG

... "waarbij onwillekeurig de wensch opkwam, dat onder al de groote maatschappelijke verbeteringen van de tijden, die komen, behalve de afschaffing der katten ook mocht worden opgenomen de vervanging der straatmusschen door de Kuifleeuweriken" (Thijssse 1913).

De hierboven weergegeven wens van J. P. Thijssse leek – althans wat de Kuifleeuwerik betreft – in de nieuwe woonwijken die in de jaren vijftig en zestig in Amsterdam-West verzezen, in vervulling te zijn gegaan. De eerste auteur bracht hier een groot deel van zijn jeugd door en zag dagelijks Kuifleeuweriken over straat trippelen of op de vele nog onbebouwde percelen scharrelen. De jeugdige vogelaar kon toen niet bevroeden dat hun opgewekte verschijning binnen enkele tientallen jaren tot het verleden zou behoren.

Het voorkomen van de Kuifleeuwerik in Nederland werd recent samengevat door Hustings *et al.* (1992). Deze samenvatting betrof, bij gebrek aan informatie uit vroeger jaren, vooral de periode na 1970. Van Amsterdam en omgeving is relatief veel informatie van vóór 1970 beschikbaar en het voorkomen in de loop van deze eeuw is daardoor redelijk gedocumenteerd. Omdat de situatie van de Kuifleeuwerik in Amsterdam in velerlei opzichten kenmerkend lijkt te zijn voor de huidige trend in Nederland in het algemeen en in stedelijke gebieden in het bijzonder (vgl. Hustings 1990), is getracht het voorkomen van de soort als broedvogel in Amsterdam vanaf de eerste jaren van vestiging te reconstrueren. Gezien zijn specifieke biotoopvoorkeur leek het relevant om de geschiedenis van deze "onstadse stadsbewoner" te behandelen in samenhang met het verloop van de stadsuitbreiding in deze eeuw.

Methode

Dit artikel is een samenvatting van een uitgebreide analyse van alle beschikbare gegevens. Deze analyse is, samen met alle gebruikte gegevens, opgenomen in het Sovon-archief. Historische gegevens werden in de eerste plaats verzameld door literatuur- en archiefonderzoek. Hiertoe werden de volgende lokale periodieken geraad-

pleegd: *De Waarnemer* (1936-41), Medede(e)lingen van het Centraal Instituut voor Floristisch en Faunistisch onderzoek in Groot-Amsterdam (1942-51), Mededelingenblad KNNV Vogelwerkgroep Amsterdam (1963-80), *De Gierzwaluw* (1981-92) en *Bijl. natuur* (1974-80). Ook werden de avifaunistische rubrieken in *Ardea* (1904-1955, inclusief Verslagen en Mededeelingen N.O.V. en Jaarboekje N.O.V.), *Limosa* (1911-77, inclusief Jaarbericht C.N.V. en Orgaan C.N.V.) en *Het Vogeljaar* (1957-92, geen gegevens aangetroffen) gescreend op waarnemingen van de Kuifleeuwerik uit de regio Amsterdam. Daarnaast werden de volgende lokale en regionale avifauna's geraadpleegd: Anonymus (*sine anno*), Blekendaal (*sine anno*), Frieswijk (1968), Swart (1968), Zomerdijk *et al.* (1971), van den Berg (1977), Vogelwerkgroep Avifauna West-Nederland (1981) en Ruitenbeek *et al.* (1990). Tevens werden de door Vogelwerkgroep Avifauna West-Nederland (1981) gebruikte inventarisatiegegevens bestudeerd (archief Vogelwerkgroep Avifauna West-Nederland). Een aanzienlijke aanvulling op de gepubliceerde gegevens leverde het archief van de Vogelwerkgroep Amsterdam, in het bijzonder de dagboeken en correspondentie van de volgende waarnemers: S. M. van der Baan, R. J. Benthem, P. W. Brander, J. H. U. van Drooge, P. B. Jansen, D. de Jonge, A. Koeten, C. H. de Kruiff, J. G. S. Overmaat, D. Piet, A. N. Swart, L. de Vries en N. Zwaagstra. Tenslotte werd een aantal personen benaderd waarvan vermoed werd dat ze over ongepubliceerde gegevens beschikten (zie Dankwoord).

De gepubliceerde waarnemingen waren over het algemeen incidenteel van aard en vertoonden aanzienlijke lacunes, met name in de periode vóór 1940 en in de jaren 1950-70. Kwantitatieve gegevens bleken over het algemeen summier. In de lokale periodieken – maar ook in de landelijke tijdschriften – is de Kuifleeuwerik door de jaren heen stiefmoederlijk bedeed. Alleen in de jaren veertig werd lokaal wat meer aandacht aan de soort geschonken, vermoedelijk omdat het voorkomen in Amsterdam toen nog als een nieuwigheid ervaren werd (o.a. Overmaat 1943, 1946). De oproep van Brouwer (1945) om "thans eens speciaal op deze leeuwerik te letten" heeft echter blijkbaar weinig opgeleverd. Gedurende de jaren 1950-80 werd de soort vermoedelijk als te triviaal be-

schouwd om veel aandacht aan te besteden en werden slechts mondjesmaat waarnemingen gepubliceerd. Bovendien moest Amsterdam het in de jaren vijftig zonder een plaatselijke vogelperiodiek stellen. Vanaf 1980, toen duidelijk werd dat de Kuifleeuwerik uit de regio Amsterdam aan het verdwijnen was, nam het aantal gepubliceerde waarnemingen enigszins toe.

Interpretatie van gegevens Omdat er maar weinig opgaven van zekere broedgevallen zijn, is een waarneming in de broedtijd (15 februari–15 juli) als mogelijk broedgeval opgevat en zijn twee of meer waarnemingen van dezelfde locatie tijdens deze periode als een waarschijnlijk broedgeval geïnterpreteerd. Waarnemingen buiten voornoemd tijdvak zijn over het algemeen buiten beschouwing gelaten. De gegevens zijn vervolgens gerangschikt naar gebied en gerelateerd aan het jaar waarin de bouw in de betreffende wijk aanving. In het geval van andersoortige terreinen is een verband gezocht tussen het tijdstip van verdwijnen van de soort als broedvogel en de ontwikkelingen in het terrein die hieraan mogelijk ten grondslag lagen.

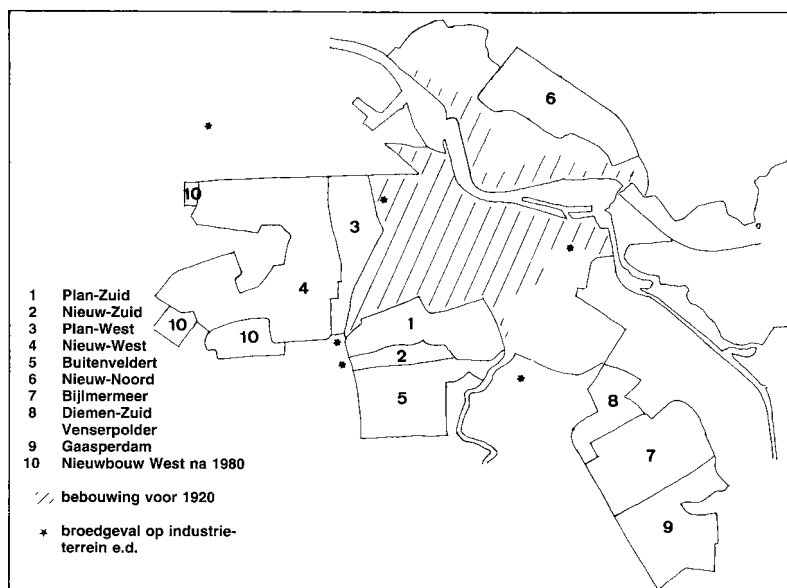
Voorkomen in Amsterdam

Voorkomen in Nederland in de negentiende eeuw De Kuifleeuwerik heeft zich waarschijnlijk in het begin van de negentiende eeuw vanuit het oosten in Nederland gevestigd, maar over de preciese datering bestaat weinig zekerheid. Een bespreking van het voorkomen in Nederland in de negentiende eeuw valt buiten het bestek van dit artikel. Daarom wordt hier volstaan met de vermelding dat in het midden van de vorige eeuw de Kuifleeuwerik bekend was als broedvogel in Gelderland, Groningen, Noord-Brabant en de duinstreek (Schlegel 1859, van Erve *et al.* 1967, Boekema *et al.* 1983) en dat hij zich daarna over alle

provincies verspreid heeft. Er zijn geen aanwijzingen dat de Kuifleeuwerik in de vorige eeuw in Amsterdam voorkwam.

Eerste vermeldingen in Amsterdam De oudste vermeldingen betreffen uitsluitend winterwaarnemingen. In de winter van 1915/16, was de soort "zeer veelvuldig" en "vertoonde zich zelfs in Amsterdam". In 1917/18 en 1918/19 waren 's winters regelmatig enkele exemplaren aanwezig in de Transvaalbuurt in Amsterdam-Oost (Visser 1919). Op de Nieuwe Oosterbegraafplaats werden "voor 1918" 's winters enkele malen Kuifleeuweriken gezien.

Amsterdam-Zuid In Amsterdam-Zuid heeft de soort zich waarschijnlijk medio jaren twintig gevestigd in het in aanbouw zijnde Plan-Zuid (Heimans 1928, 1930). Waarschijnlijk is de stand hier het hoogst geweest in de jaren dertig ("algemeen op braakliggende terreinen, vooral in Zuid", Anonymus *sine anno*) en in de jaren veertig (1945 ten minste zeven paar). In de jaren vijftig was de soort uit Plan-Zuid verdwenen maar in Nieuw-Zuid hebben nog tot in de jaren zeventig enkele paren gebreed. Het tijdstip van vestiging in Buitenveldert is onbekend. In de jaren zestig was hier vermoedelijk een populatie van 10-15 paar, maar deze was in 1971-74 al afgenomen tot drie paar (van Drooge 1971, Vogelwerkgroep Avifauna West-Nederland 1981) en de soort is hier rond 1978 verdwenen. Waarnemingen en waarschijnlijke broedgevallen op terreinen ten westen van Buitenveldert in de jaren 1962-73 hangen kennelijk samen met het voorkomen in Buitenveldert in die tijd. Uit de jaren zestig en zeventig zijn ook enkele waarnemingen

Figuur 1. Kaart van Amsterdam met in de tekst genoemde stadsuitbreidingen sinds 1920. (1) Plan-Zuid, (2) Nieuw-Zuid, (3) Plan-West, (4) Nieuw-West, (5) Buitenveldert, (6) Nieuw-Noord, (7) Bijlmer, (8) Diemen-Zuid/Venserpolder, (9) Gaasperdam, (10) Nieuw-West na 1980, (★) broedgevallen op industrieterreinen e.d. *Map of Amsterdam with the post-1920 built-up areas mentioned in the text. Breeding in industrial areas indicated by asterisk.*

bekend uit de ten zuiden van Buitenveldert gelegen nieuwbouwwijken van Amstelveen en Vogelwerkgroep Avifauna West-Nederland (1981) karteerde hier in 1974 drie paar.

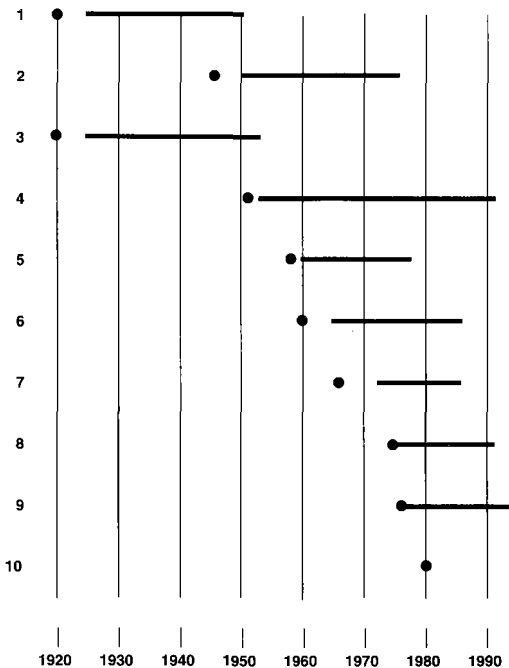
Amsterdam-West Ook in Amsterdam-West heeft de soort zich waarschijnlijk in de jaren twintig gevestigd, met name in het in aanbouw zijnde Plan-West (Heimans 1928). Uit de jaren dertig zijn geen gegevens bekend, maar omdat in die periode de uitbreiding van Plan-West voortging moet er voldoende geschikt biotoop aanwezig zijn geweest voor enkele paren. In de jaren veertig nam de stand in ieder geval toe, met een maximum van 15 paar in 1946, voornamelijk op terreinen van het toekomstige Bos en Lommer. In de jaren 1949-51 werd de soort hier geleidelijk door huizenbouw verdron- gen (Walters 1952). Vanaf het begin van de jaren vijftig heeft de soort zich in Slotermeer gevestigd (Sluiters 1952, Walters 1952, 1953). In 1953 waren er vier territoria in het westelijk - na de oorlog gebouwde - gedeelte van Bos en Lommer en drie in Slotermeer (Walters 1954, 1992). Tot het eind van de jaren vijftig broedde er nog "een enkel paar hier en daar" in Slotermeer (Walters 1992). Het preciese tijdstip van vestiging in de overige westelijke tuinsteden is niet bekend. Het is echter duidelijk dat de Kuifleeuwerik zich in de loop van de

jaren vijftig in achtereenvolgens Geuzenveld, Osdorp, Slotervaart en Overtoomseveld heeft gevestigd. In 1966 werd opgemerkt dat de soort "veel voorkomt in de tuinsteden". Vogelwerkgroep Avifauna West-Nederland (1981) karteerde in 1975 nog één paar in Geuzenveld en ook in het begin van de jaren tachtig was er daar nog één paar aanwezig. In 1958-67 vormden Kuifleeuweriken in Slotervaart en Overtoomseveld een vertrouwd onderdeel van het straatbeeld en 10-20 paar voor deze twee wijken tezamen lijkt een redelijke schatting. In het midden van de jaren zestig broedden er in Osdorp c. 20 paar. Vogelwerkgroep Avifauna West-Nederland (1981) telde in 1972-76 voor Slotervaart en Osdorp te zamen 14 paar. In 1982-91 hebben er nog jaarlijks 1-2 paar in Osdorp gebroed. Verder is de soort in Amsterdam-West van slechts twee andere locaties bekend. In het Industriegebied Schinkel broedden in 1946 twee en in 1948 vier paar; vervolgens is hier alleen nog een mogelijk broedgeval in 1984 gemeld. In 1975 karteerde Vogelwerkgroep Avifauna West-Nederland (1981) één paar op het terrein van de Centrale Markthallen.

Haarlemmermeer In 1966-69 werd van vestigingen in Badhoevedorp, Zwanenburg en Schiphol-Centrum verondersteld dat deze het gevolg waren van een populatieoverschot uit de westelijke tuinsteden (Blekendaal *sine anno*). Vogelwerkgroep Avifauna West-Nederland (1981) meldde in 1972-74 vier paar voor Badhoevedorp en Schiphol. Sindsdien zijn de ontwikkelingen hier niet bekend.

Westelijk Havengebied In de Amsterdammerspolder (thans Westelijk Havengebied) broedde in 1948 ten minste één paar. Na de opspuitingen was er halverwege de jaren zestig in het Westelijk Havengebied sprake van een opmars van oost naar west, met zes territoria in 1972 en acht in 1973. Daarna verminderde het aantal snel en vanaf het begin van de jaren tachtig waren er geen aanwijzingen meer van broeden (Walters 1990). Het bovengestane heeft alleen betrekking op het gedeelte ten westen van de huidige Coentunnelweg. In 1975 vond Vogelwerkgroep Avifauna West-Nederland (1981) 9-13 paar in het gebied (inclusief het gedeelte ten oosten van de Coentunnelweg). In 1982-83 werden in de broedtijd regelmatig 1-4 exemplaren gezien en in 1984 broedde er waarschijnlijk één paar in het Westelijk Havengebied.

Amsterdam-Oost In ieder geval vanaf 1933 was de Kuifleeuwerik een "regelmatige verschijning" in de Watergraafsmeer. In de jaren veertig en vijftig broedden enkele paren op zandterreinen nabij het Amstelstation en langs de nabijgelegen Wibautstraat. In 1942 en 1943 broedde een paar op een oude spoorlijn in de Groot-Duivendrechtse Polder en in 1946 was er een broedgeval op de Nieuwe

Figuur 2. Voorkomen van Kuifleeuwerik (1920-92) in verschillende gedeelten van Amsterdam. (1) Plan-Zuid, (2) Nieuw-Zuid en Buitenveldert, (3) Plan-West, (4) Westelijke Tuinsteden, (5) Bijlmer, (6) Diemen-Zuid en Venserpolder, (7) Gaasperdam. *Distribution of Crested Lark Galerida cristata (1920-92) in various parts of Amsterdam*

Oosterbegraafplaats. Waarschijnlijk heeft de soort in de jaren 1959-68 in of nabij het Flevopark gebroed. Vanaf het begin van de jaren zestig (en wellicht eerder) broedden er jaarlijks 1-2 paar in het Oostelijk Havengebied, waar de soort vooral het rangeerterrein De Rietlanden frequenteerde. In 1982 waren hier nog twee territoria maar daarna is de soort er niet meer gezien. In 1962-72 was de Kuifleeuwerik in alle seizoenen aanwezig in het Industriegebied Overamstel, hetgeen op broeden ter plekke duidt.

Amsterdam Zuidoost Het jaar van vestiging in de Bijlmer is niet bekend. In 1972-85 zijn er vele waarnemingen verricht, waaruit echter moeilijk op te maken is om hoeveel paar het ging. Volgens Van den Berg (1977) was de Kuifleeuwerik in 1972-76 een "vrij schaarse broedvogel" in de Bijlmer. Vogelwerkgroep Avifauna West-Nederland (1981) karteerde in 1975 voor geheel Amsterdam-Zuidoost (Diemen, Duivendrecht, Bijlmer) 21-25 paar. In 1974-76 en 1981 broedden in Diemen 1-2 paar, terwijl Teunissen (1978) zes paar opgaf voor de Bijlmer in 1977. In Diemen-Zuid/Venserpolder was de Kuifleeuwerik in ieder geval vanaf 1976 (één paar) tot en met 1991 (twee paar) aanwezig, met een maximum van 10 paar in 1983 (tabel 1). In Gaasperdam broedde de soort vanaf 1975 (één paar) tot en met 1992 (vier paar), met een maximum van tien paar in 1988 (tabel 1). Gaasperdam is thans de enige locatie in de regio Amsterdam waar de Kuifleeuwerik nog broedt.

Amsterdam-Noord Gegevens van vóór 1960 zijn schaars. Er is een waarneming uit de broedtijd bij het Oostzanergat in 1926, terwijl de soort in de

jaren dertig misschien gebroed heeft bij de Rothoek (Noorder IJpolder, thans Coentunnelcircuit), waar in 1936 enkele waarnemingen in de broedtijd werden gedaan. De vermelding van de Papaverweg (een havengebied) als "vaste plaats in de winter" in 1941 zou op een meer permanente aanwezigheid kunnen duiden, daar dezelfde kwalificatie gebezigd werd voor terreinen in Amsterdam-Oost en -Zuid, waar de soort in die jaren broedde. Van het voorkomen in de naoorlogse nieuwbouw van Amsterdam-Noord zijn de gegevens summier. Het lijkt aannemelijk dat hier, zeker tijdens de bouwperiode in de jaren zestig en zeventig, een vrij omvangrijke populatie aanwezig is geweest. In 1965-70 was de Kuifleeuwerik met 4-5 paar present in Nieuw-Nieuwendam en eind jaren zeventig en begin jaren tachtig was de soort daar in de broedtijd nog aanwezig. In 1970-73 broedde de Kuifleeuwerik waarschijnlijk ook in Banne Buiksloot. Uit deze wijk is vervolgens alleen nog een melding van een exemplaar in juni 1988 bekend.

Biotoop en stadsuitbreidingen

Als oorspronkelijke bewoner van steppen en halfwoestijnen heeft de Kuifleeuwerik een voorkeur voor droge en snel opwarmende terreinen met een vegetatiebedekking van niet meer dan 50%. De samenstelling van het substraat kan variëren van zandige klei tot kleiige zandgrond, maar moet een flink aandeel van fijnere deeltjes bevatten; pure zand- of kleigronden worden gemeden (Glutz von Blotzheim & Bauer 1985, Pätzold 1986). In tegenstelling tot de Veldleeuwerik *Alauda arvensis*, die in open gebieden voorkomt en terreinen die grenzen aan bosranden of hoge gebouwen mijdt, is de Kuifleeuwerik tolerant ten aanzien van een zekere mate van beslotenheid van het biotoop. In Nederland zijn het voornamelijk ruderaal terreinen die aan de biotoopeisen voldoen en "het is dus volkomen in den haak, dat wij de Kuifleeuwerik in de tijdelijke stadwoestijnen en in de naburige straten aantreffen" (de Beaufort 1941).

Stadsuitbreidingen Bestaat er nu ook een aantoonbaar verband tussen de stadsuitbreidingen in Amsterdam en de verspreiding van de Kuifleeuwerik in deze regio? Om dit te kunnen beoordelen wordt hier in het kort de uitbreiding van Amsterdam in deze eeuw geschetst.

De Woningwet van 1901 verplichtte gemeenten tot het voeren van beleid op het gebied van de volkshuisvesting en bepaalde dat gemeenten met meer dan 10 000 inwoners een uitbreidingsplan moesten opstellen. Plan-Zuid (nu Rivieren-, Beethoven- en Olympiabuurten), gebouwd in de jaren twintig en dertig, was de eerste omvangrijke stadsuitbreiding in de sfeer van de Woningwet in Amsterdam. Deze wijk werd gekenmerkt door zijn

Tabel 1. Aantallen broedparen van de Kuifleeuwerik in de wijken Diemen-Zuid/Venserpolder en Gaasperdam (Amsterdam-Zuidoost) in 1975-92. De opgegeven aantallen betreffen minima. *Minimum number of breeding pairs of Crested Lark Galerida cristata in two southeastern suburbs of Amsterdam in 1975-92.*

	Diemen-Zuid/ Venserpolder	Gaasperdam
1975	?	1
1976	1	3
1977	1	?
1978	1	?
1979	?	?
1980	?	2
1981	4	2
1982	7	?
1983	10	?
1984	8	3
1985	9	4
1986	6	6
1987	5	9
1988	3	10
1989	3	5
1990	1	5
1991	1	4
1992	0	4

ruime opzet, hetgeen een definitieve breuk met de benauwde bouwstijl van de 19de eeuw betekende. In dezelfde periode kwamen ook grote wijken in Amsterdam-West (Plan-West) en kleinere in Amsterdam-Oost en -Noord tot stand.

In 1935 werd een Algemeen Uitbreidings Plan (AUP) door de gemeenteraad vastgesteld. Dit AUP voorzag in de bouw van een aantal grote woonwijken ("tuinsteden") in Amsterdam-West en -Zuid. In 1958 werd het AUP aangevuld met een structuurplan voor de uitbreiding van Amsterdam-Noord. Het structuurplan Zuid-Zuidoost legde – eveneens in 1958 – de basis voor de bouw van de wijken Bijlmer en Gaasperdam. Met de bouw van de eerste wijk in het kader van het AUP (Bos en Lommer) werd in 1937 begonnen, maar door het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog kwam het werk hier stil te liggen. Hierdoor bleven in Amsterdam-West en -Zuid reeds opgehoogde terreinen een aantal jaren braak liggen. Na de oorlog werd de bouw op deze terreinen hervat.

In 1947-48 werd begonnen met de ophogingen voor het toekomstige Slotmeer, waar in 1951 de eerste paal werd geslagen. Hierna volgden Geuzenveld (1953), Osdorp (1954), Slotervaart (1956) en Overtoomseveld (1957). In het begin van de jaren zestig werd met de bouw van Buitenveldert en Nieuw-Noord begonnen. Bijlmer, Diemen-Zuid, Venserpolder en Gaasperdam ontstonden vanaf 1966 tot eind jaren tachtig. Tenslotte kan nog het Westelijk Havengebied genoemd worden, dat door opspuitingen vanaf 1958 tot in de jaren zeventig ontstond en waar grote gedeelten lange tijd onbebouwd bleven.

Door de jaren heen vertoont de verspreiding van de Kuifleeuwerik een opvallende samenhang met het verloop van bouwactiviteiten (figuur 1 en 2). De soort vestigde zich doorgaans spoedig nadat de terreinen enigszins begroeid waren geraakt. Voor de verspreiding van de Kuifleeuwerik in Amsterdam blijkt de Woningwet van 1901, en vooral het daaruit voortvloeiende Algemeen Uitbreidings Plan van 1935, van direct belang te zijn geweest.

Biotoopkeus in Amsterdam In de jaren twintig en dertig kwam de Kuifleeuwerik in Amsterdam voornamelijk voor op zandterreinen in en langs de rand van de toenmalige nieuwbouwwijken (Plan-Zuid en Plan-West). Behalve aan de randen van deze stadsuitbreidingen waren geschikte terreinen slechts van zeer tijdelijke aard vanwege de toen toegepaste bouwstijl van gesloten woonblokken. De opzet van de naoorlogse wijken verschilde aanzienlijk met die uit de jaren twintig en dertig. Er werd gebroken met het gesloten woonblok en gekozen voor het strokenbouwmodel, waardoor de wijken een meer open karakter kregen. Vaak was kort na het ophogen, om stuiven te voorkomen, een laagje veenaarde op het zand aangebracht, het-

geen het ontstaan van een ruderaal vegetatie bevorderde. Het aldus ontstane broedbiotoop werd doorgaans gekenmerkt door een zekere mate van rommeligheid. De aanwezigheid van enig reliëf in de vorm van hopen zand, aarde of puin lijkt de terreinen voor de Kuifleeuwerik aantrekkelijker te hebben gemaakt. Foeragerende vogels werden ook veelvuldig op trottoirs aangetroffen. De overige terreinen waar de Kuifleeuwerik in Amsterdam broedde (rangeerterrainen en industriegebieden) hadden eveneens een ruderaal karakter, zij het dat het biotoop hier vaak een wat langer leven beschooren was dan in de stadsuitbreidingen.

Discussie

Aantallen in Amsterdam Over de aantallen gedurende de eerste 15-20 jaar van vestiging in Amsterdam valt nu weinig meer te zeggen, maar het lijkt redelijk te veronderstellen dat het omstreeks 1930 om hoogstens 10-20 paar ging. Over de ontwikkeling van de populatie in de jaren dertig is weinig bekend, maar waarschijnlijk waren de aantallen niet veel hoger dan in de jaren twintig. Vanaf 1940 nam het aantal duidelijk toe tot een maximum van 30-35 paar in de jaren 1946-48. Dat door het uitbreken van de oorlog de bouw in Amsterdam-West en -Zuid stil kwam te liggen en reeds opgehoogde terreinen een aantal jaren een "natuurlijke" ontwikkeling door konden maken, heeft de populatieontwikkeling in de jaren veertig gunstig beïnvloed. De periode 1940-50 markeert de eerste bloeiperiode van de Kuifleeuwerik in Amsterdam. Vanuit deze gunstige uitgangspositie konden de terreinen die na 1950 ontstonden snel bezet worden. Hoewel het moeilijk is een duidelijk beeld te krijgen van het populatieverloop in de jaren vijftig, zal het totaal in Amsterdam toen ten minste 40 paar zijn geweest. Als gevolg van de uitgebreide bouwactiviteiten nam het aantal geschikte terreinen snel toe. In heel Amsterdam tezamen hebben in de eerste helft van de jaren zestig – de tweede "bloeiperiode" – zo'n 75-80 paar gebroed. In de jaren zeventig begon het aantal broedparen te dalen. Vogelwerkgroep Avifauna West-Nederland (1981) kwam in 1972-76 op een totaal van 52-60 paar. Daarna is het snel bergafwaarts gegaan. Vanaf de jaren tachtig heeft de Kuifleeuwerik, op een enkel paar in Amsterdam-West na, alleen in Amsterdam-Zuidoost in noemenswaardige aantallen gebroed. In het midden van de jaren tachtig was het totaal tot c. 15 gedaald en in 1992 broedden er in de regio Amsterdam niet meer dan vier paar.

Ontwikkelingen elders De opkomst van de Kuifleeuwerik als broedvogel in Amsterdam vond plaats in een periode toen de soort in Nederland waarschijnlijk zijn optimale verspreiding had bereikt en snel nieuw beschikbaar gekomen biotoop

Biotoop van Kuifleeuwerik in westelijke tuinsteden van Amsterdam in 1959 (Historisch-topografische Atlas van het Gemeentearchief van Amsterdam). *Habitat of Crested Lark Galerida cristata in western suburbs of Amsterdam in 1959.*

Dezelfde locatie in 1992 (Peter Elenbaas). *The same location in 1992.*

kon bezetten. Dit gold niet alleen voor de terreinen in en om Amsterdam, want ook de IJsselmeerpolders (Wieringermeer vanaf 1934, Noordoostpolder vanaf 1943) werden in die tijd in hoog tempo gekoloniseerd (Geurkink 1939, Muller 1945). De afname in Amsterdam vond eveneens synchroon met de ontwikkelingen elders in Nederland plaats. De Kuifleeuwerik is de laatste decennia in Nederland enorm in aantal achteruitgegaan. Werd het aantal in de jaren 1973-77 nog geschat op 3000-5000 broedparen (Teixeira 1979), in de periode 1985-86 was dit aantal gedaald tot 1000-2000 (SOVON 1987). De schatting voor 1991 bedraagt niet meer dan 400-450 paren, terwijl een aantal van 5000-10 000 in de jaren vijftig mogelijk lijkt (Hustings *et al.* 1992). Niet alleen in Nederland, maar ook elders in Europa gaat de Kuifleeuwerik sterk in aantal ach-

teruit. Alleen in Zuid- en ZO-Europa is de soort nog steeds een algemene verschijning.

Oorzaken van afname Hustings *et al.* (1992) bespraken de verschillende in de literatuur geopperde oorzaken van de achteruitgang van de Kuifleeuwerik. Zij kwamen tot de conclusie dat er geen redenen zijn om aan te nemen dat de afname veroorzaakt is door klimatologische omstandigheden en de invloed van verzuuring door "zure regen" lijkt evenmin van betekenis te zijn geweest. Hierbij kunnen wij ons geheel aansluiten. Ook het verdwijnen van het paard uit het straatbeeld lijkt geen factor van belang te zijn. Dit geldt zeker voor Amsterdam, waar paarden tijdens de jaren waarin de Kuifleeuwerik zijn maximale populatie bereikte (1960-70) al een zeldzaamheid waren. Recreanten zullen

zeker hier en daar een negatieve invloed gehad hebben, maar dergelijke verstoring kwam ook voor tijdens de topjaren van de Kuifleeuwerik. In Duitsland vastgestelde nestplaatsen op een verkeersheuvel bij een druk kruispunt en in plantenbakken op het parkeerterrein van een supermarkt (Baumann 1987) duiden niet op overgevoeligheid in dit opzicht. Voor het geschikt blijven van het biotoop in Amsterdam lijkt een zekere mate van "verstoring" zelfs onontbeerlijk te zijn geweest. Met name de spelende jeugd heeft vaak jarenlang bijgedragen aan het in stand houden van geschikte biotopen. Door gegraven en het crossen met fietsen en brommers (dat in de jaren vijftig en zestig nog niet zulke excessieve vormen had aangenomen als tegenwoordig) werd in veel gevallen voorkomen dat de vegetatie te hoog en te dicht werd.

Al met al lijkt de teruggang van de Kuifleeuwerik in Amsterdam, evenals elders in Nederland, in de eerste plaats het gevolg te zijn van het verdwijnen van geschikt biotoop. De gedurende de naoorlogse bouwperiode verrezen wijken hebben hun voltooiing bereikt en alle rommelige terreintjes zijn verdwenen, hetzij door bebouwing dan wel door hun transformatie in "fatsoenlijke" stadsplantsoenen. Bovendien werd door het steeds schaarser worden van woningbouwlocaties in Amsterdam in de jaren tachtig begonnen met de zogenaamde verdichtingsbouw, waarbij terreinen die onbebouwd waren gebleven alsnog volgebouwd werden. Ook werden veel wegens telers voltooid, waarvan de dijkklichamen in een eerder stadium nog geschikt biotoop boden. Als gevolg van deze ontwikkelingen gingen de meeste terreinen in Amsterdam, waar de Kuifleeuwerik nog in kleine aantallen voorkwam, gedurende de afgelopen tien jaar verloren. In het Westelijk Havengebied verdween het biotoop na een aantal jaren door natuurlijke successie van de vegetatie, hoewel op aanzienlijke terreingedeelten waar dit niet gebeurde de Kuifleeuwerik ook niet (meer) voorkomt. Het verdwijnen van de soort uit het Oostelijk Havengebied hangt zeer waarschijnlijk samen met de opheffing van het rangeerterrein De Rietlanden, waarna de vegetatie al spoedig te dicht werd.

Toekomst Uit de wijken die in de laatste vijf jaar werden gebouwd in Amsterdam-West (Middelveldsche Akerpolder, Nieuw-Geuzenveld, Nieuw-Sloten) zijn tot nu toe geen broedgevallen bekend geworden. Van deze drie locaties werden alleen in de Middelveldsche Akerpolder de afgelopen jaren een paar maal Kuifleeuweriken gezien. In Nieuw-Sloten liggen op het moment aanzienlijke oppervlakten ogenschijnlijk geschikt terrein braak en een (tijdelijke) vestiging lijkt hier tot de mogelijkheden te behoren.

De huidige bouwtechniek, zoals toegepast in bovengenoemde wijken, lijkt de vestiging van de

Kuifleeuwerik echter niet te bevorderen. In tegenstelling tot de in de jaren vijftig en zestig gebouwde wijken zijn deze kleinschalig van opzet en worden in hoog tempo voltooid, waarbij weinig of geen gedeelten braak blijven liggen. Alles is in enkele jaren klaar en netjes aangeharkt. Het valt niet te verwachten dat de Kuifleeuwerik in Amsterdam nog eens aantallen zal bereiken vergelijkbaar met die van de jaren 1940-80. De soort is een zeldzame verschijning geworden en zal misschien zelfs helemaal verdwijnen. Speciale beschermingsmaatregelen voor de Kuifleeuwerik zijn, gezien zijn "natuuronvriendelijke" biotoopvoorkeur, in Amsterdam, evenals elders, moeilijk uitvoerbaar.

Dankwoord Ongepubliceerde gegevens werden ontvangen van J. J. M. Andriese, Paul Böhre, Luit Buurma, Guus van Duin, J. J. Frieswijk, Guido Keijl, Peter Meijer, Rob Sjouken, K. H. Voous, Willem van der Waal en J. Walters, waarvoor wij hen hartelijk bedanken. Kees Mostert verschaftte gegevens uit het archief van de Vogelwerkgroep Avifauna West-Nederland. J. Walters bekritiseerde het manuscript. Fred Hustings leverde commentaar op een eerdere versie van dit artikel. Peter Elenbaas, het Gemeentearchief van Amsterdam en Sdu Uitgeverij Koninginnegracht gaven toestemming voor het gebruik van de foto's.

Summary

During the last two decades, the number of Crested Larks breeding in Amsterdam and in The Netherlands in general has decreased dramatically. Although the species established itself in The Netherlands during the early 19th century and had become widespread as a breeding bird around 1900, it first bred in Amsterdam only as late as the 1920s. At that time, vast building schemes were carried out in the southern and western outskirts of the Dutch capital, temporarily offering ruderal habitats to the species. During this period the local population may have amounted to 10-20 pairs.

In 1935 a huge plan was launched for the construction of large suburbs in the western, southern and northern parts of the city. In 1937 the work started but it was topped later due to war conditions. During 1940-45, construction sites laid waste for several years. By 1946-48 the Crested Lark population had increased to 30-35 pairs. In the early 1950s building activities were resumed and much new ruderal habitat became available. The population gradually increased, reaching a maximum of 75-80 pairs during the 1960s. Although further town extensions in the southeastern part of Amsterdam continued to provide new habitat, a decrease became apparent from the 1970s onwards. During the mid-1970s there were still 50-60 breeding pairs but by the mid-1980s this number had declined to c. 15 pairs. In 1992, only four pairs remained in Amsterdam. Relatively few Crested Larks bred in industrial areas or along railway tracks and today the species is absent from such areas.

Over the years, the Crested Lark's distribution pattern in Amsterdam reflected the sequence of suburban building activities. In all districts, the species reached its maximum population size some years after building had started, when patches of wasteland provided suitable

breeding sites. All districts built in 1920-70 were large scale projects in which extensive areas of wasteland were available for considerable periods of time. Although building still continues, current construction techniques are unfavourable for the Crested Lark, as building takes place on a small scale and is carried out rapidly.

Several reasons have been put forward to explain the decline of the species in The Netherlands and elsewhere in Europe, including climatic changes, the disappearance of horses, human disturbance and acid rain. However, none of these appear to explain the decline of the Crested Lark in Amsterdam, which seems to be largely – if not entirely – due to the completion of suburban expansions and the subsequent loss of habitat. Moreover, current building strategies do not provide new habitat. Therefore, it is not to be expected that the Crested Lark will ever again occur in Amsterdam in numbers comparable to those of 1940-80.

Literatuur

- ANONYMUS *sine anno* (= 1937). Vogels van Amsterdam. Nederlandsche Natuurhistorische Vereniging, Amsterdam.
- BAUMANN C. 1987. Zur Brutbiologie der Haubenlerche *Galerida cristata* in Braunschweig. Braunschw. Naturk. Schr. 2: 725-750.
- DE BEAUFORT L. F. 1941. De fauna van Amsterdam. In Amsterdam natuurhistorisch gezien, p. 141-147. Scheltema & Holkema, Amsterdam.
- VAN DEN BERG M. 1977. Avifauna Amstelland. Provinciale Planologische Dienst van Noord-Holland, Haarlem.
- BLEKENDAAL P. H. *sine anno* (= 1970). De vogels van de Haarlemmermeerpolder. Eigen publikatie.
- BOEKEMA E. J., GLAS P. & HULSCHER J. B. 1983. De vogels van de provincie Groningen. Wolters-Noordhoff/Bouma's Boekhuis, Groningen.
- BROUWER G. A. 1945. Broedvogels 1943. Ardea 33: 137-202.
- VAN DROOGE J. H. U. 1971. Vogelwaarnemingen, voornamelijk van 1971, in een deel van Amsterdam Nieuw Zuid en Buitenveldert. Meded. blad KNNV Vogelwerkgroep Amsterdam 9(2): 29-33.
- VAN ERVE F. J. H., MOLLER PILLOT H. K. M., WITGEN A. B. L. M., BRAAKSMA S., KNIPPENBERG W. H. T. & LANGENHOFF V. F. M. 1967. Avifauna van Noord-Brabant. Van Gorcum, Assen.
- FRIESWIJK J. J. 1968. De vogelwereld van het Amsterdamse Bos. Wetensch. Meded. Kon. Ned. Natuurh. Veren. No. 74, Hoogwoud.
- GEURKINK H. 1939. Ontwikkeling van de vogelwereld in de Wieringermeer 1934-1938. Levende Nat. 44: 252-255.
- GLUTZ VAN BLOTZHEIM U. N. & BAUER K. M. 1985. Handbuch der Vögel Mitteleuropas, 10. Aula Verlag, Wiesbaden.
- HEIMANS J. 1928. Posthorentjes en Kuifleeuweriken. Levende Nat. 33:268.
- 1930. Wintervogels in Amsterdam. Levende Nat. 35: 47-48.
- HUSTINGS F. 1990. Tegenwoordig is het straatbeeld zonder Kuifleeuwerik. Limburgse Vogels 2: 70-73.
- HUSTINGS F., BEKHUIS J., BIJLSMA R. G. & POST F. 1992. Kuifleeuweriken *Galerida cristata* op hun retour. Vogeljaar 40: 145-156.
- MULLER J. H. 1945. Noordoostpolderbewoners, 6e bericht; broedseizoen 1944 en 1945. Limosa 18: 25-49.
- OVERMAAT J. G. S. 1943. Bij het nest van *Galerida cristata cristata* L. Ardea 32: 135 & Plaat VII.
- OVERMAAT J. G. S. ("J.O.") 1946. Bij de Kuifleeuwerikjes in Amsterdam-West – "nieuweling" in de buurt. De Nieuwe Dag, 24 april 1946.
- PÄTZOLD R. 1986. Heidelerche und Haubenlerche. Tweede druk. Ziemsen Verlag, Wittenberg.
- RUITENBEEK W., SCHARRINGA C. J. G. & ZOMERDIJK P. J. 1990. Broedvogels van Noord-Holland. Stichting Samenwerkende Vogelwerkgroepen Noord-Holland, Assendelft.
- SCHLEGEL H. 1859. De vogels van Nederland. Noothoven van Goor, Leiden.
- SLUITERS J. E. 1952. Plan Tuinstad Slotermeer. Natura 49: 90-93.
- SOVON 1987. Atlas van de Nederlandse vogels. Samenwerkende Organisaties Vogelonderzoek Nederland, Arnhem.
- SWART A. N. 1968. Vogels van Zeeburg en Diemerzeedijk. Eigen publikatie.
- TEIXEIRA R. M. (red.) 1979. Atlas van de Nederlandse broedvogels. Natuurmonumenten, 's Graveland.
- TEUNISSEN B. 1978. Vogelinventarisatie bebouwde kom Bijlmermeer 1977. Verslag Vereniging Bijlmer natuur, Amsterdam.
- THIJSE J. P. 1913. Het vogeljaar. Tweede druk. Versluys, Amsterdam.
- VISSER J. A. 1919. Kuifleeuwerik te Amsterdam. Levende Nat. 23: 431.
- VOGELWERKGROEP AVIFAUNA WEST-NEDERLAND 1981. Randstad en broedvogels. Vogelwerkgroep Avifauna West-Nederland, Tilburg.
- WALTERS J. 1952. De avifauna van de uitbreidingsplannen in Amsterdam-W. (van October 1949 tot en met December 1951). Limosa 25: 34-66.
- 1953. De avifauna van de uitbreidingsplannen in Amsterdam W. in 1952. Limosa 26: 32-49.
- 1954. De avifauna van de uitbreidingsplannen in Amsterdam West in 1953. Limosa 27: 29-38.
- 1990. De broedvogels van het Westelijk Havengebied van Amsterdam, I. Zangvogels (tot en met 1988). Eigen publikatie.
- 1992. De broedvogels van Tuinstad Slotermeer te Amsterdam. Eigen publikatie.
- ZOMERDIJK P. J., VAN ORDEN C., ZWART K., VERKERK W., MUUSERS B., FABRITIUS H. E. & DE VRIES C. 1971. Broedvogels van Noord-Holland Noord. Heijnis, Zaandijk.

C. J. Hazevoet, Instituut voor Taxonomische Zoölogie, Universiteit van Amsterdam, Postbus 4766, 1009 AT Amsterdam
 R. J. J. Vlek, Spuistraat 302, 1012 VX Amsterdam
 F. Vogelzang, Jan Nautahof 28, 1106 ZD Amsterdam

Aanvaard voor opname 24 augustus 1993